

*Мельниченко А. В.,
старший лейтенант поліції,
ад'юнкт наукової лабораторії
з проблем досудового розслідування ННІ № 1
Національної академії внутрішніх справ*

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ПОРУШЕННЯ ПРАВ ОСОБИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ЗАТРИМАННЯ

Забезпечення прав особи під час застосування запобіжних заходів, а особливо окремого їх виду – затримання, є одним з найбільш актуальних інститутів кримінального процесуального законодавства. Розширення та конкретизація норм щодо строку затримання особи, встановлення чіткого кола осіб, уповноважених на складання протоколу затримання та визначення конкретного часового проміжку, під яким розуміється поняття «безпосереднього переслідування», виключить можливість неоднакового трактування норм Кримінального процесуального кодексу України сторонами кримінального провадження.

Ключові слова: права особи, затримання, строк затримання, уповноважена особа, безпосереднє переслідування.

Обеспечение прав личности при применении мер пресечения, а особенно отдельного их вида – задержания, является одним из наиболее актуальных институтов уголовного процессуального законодательства. Расширение и конкретизация норм о сроке задержания лица, установление четкого круга лиц, уполномоченных на составление протокола задержания и определения конкретного временного промежутка, под которым понимается понятие «непосредственного преследования», исключит возможность неодинаковой трактовки норм Уголовного процессуального кодекса Украины сторонами уголовного производства.

Ключевые слова: права человека, задержание, срок задержания, уполномоченное лицо, непосредственное преследование.

Одним із найпоширеніших заходів забезпечення кримінального провадження є запобіжні заходи. Окремо необхідно виділити такий вид тимчасового запобіжного заходу, як затримання особи, у зв'язку з тим, що якщо інші запобіжні заходи застосовуються до особи, процесуальний статус якої вже визначено, і їх порядок більш-менш чітко регламентовано Крими-

нальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), то процедура затримання викликає низку запитань.

На жаль, порушення прав під час затримання особи, і, як наслідок, обрання щодо підозрюваного необґрунтованого запобіжного заходу є непоодинокими випадками, що стало темою для обговорення багатьох науковців. За даними Уповноваженого Верховної Ради Укра-

їни з прав людини, протягом 2012 року у кімнатах для затриманих і доставлених чергових частин ОВС та ІТТ МВС України утримувались 213,1 тис. осіб, протягом 2013 року – 149,7 тис. осіб, а протягом 2014 року – 96,8 тис. осіб. Водночас, у 2015 році кількість осіб, що утримувалися, зокрема в ІТТ органів Національної поліції, порівняно з 2014 роком збільшилась на 13% і становила 106,9 тис. осіб.

Зокрема, проблеми дотримання прав особи у даному аспекті відображені у працях багатьох науковців: Ю.П. Аленіна, В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, А.Ф. Волобуєва, А.П. Гуляєва, А.Я. Дубинського, В.М. Корнукова, О.М. Ларіна, В.К. Лисиченка, Д.Є. Лук'янчикова, М.І. Мельника, О.І. Михайлова, М.А. Погорецького, В.Т. Нора, А.Д. Соловійова, С.М. Стахівського, М.С. Строговича, О.Ю. Татарова, В.М. Тертишника, В.П. Шибіко, але не всі вони були висвітлені з точки зору практичного застосування. У зв'язку з цим і виникла необхідність їх висвітлення та надання пропозицій щодо вирішення.

Так, КПК України, виділяє два види затримання – затримання без ухвали слідчого судді та затримання на підставі ухвали слідчого судді.

Затримання без ухвали слідчого судді поділяється на законне затримання, яке здійснюється кожним, хто не є уповноваженою службовою особою (особою, якій законом надано право здійснювати затримання), підстави та порядок якого визначено ст. 207 КПК України, та затримання уповноваженою особою, підстави та порядок якого передбачено ст. 208 КПК України.

Законне затримання здійснюється тоді, коли особу застали при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення, а також безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Затримання уповноваженою особою здійснюється у випадках, якщо цю особу застали під час вчинення злочину або за-

маху на його вчинення; якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

Такий поділ зумовлений тим, що особа, яка затримала правопорушника не володіє достатніми кримінальними правовими знаннями, і не може знати напевне, чи за таке вчинене протиправне діяння особи передбачене покарання у вигляді позбавлення волі.

Затримання ж на підставі ухвали слідчого судді здійснюється тоді, коли прокурор, слідчий за погодженням з прокурором звернувся із клопотанням про дозвіл на затримання підозрюваного, обвинуваченого з метою його приводу для участі в розгляді клопотання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, довів у судовому засіданні, під час розгляду клопотання, те, що підозрюваний, обвинувачений переховується від органів досудового розслідування чи суду чи те, що одержавши відомості про звернення слідчого, прокурора до суду із клопотанням про застосування запобіжного заходу, підозрюваний, обвинувачений до початку розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу вчинить дії, які є підставою для застосування запобіжного заходу і зазначені у статті 177 КПК України, про що докладніше буде вказано далі.

Також, необхідно вказати те, що особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою, адже питання щодо порушення прав особи виникають саме з моменту її затримання.

Отож, час перебування законно затриманого до моменту, коли його доставлять до уповноваженої особи, фактично не обраховується, і не включається у час, після якого з ним мають бути проведенні обов'язкові процесуальні дії, як вручення письмового повідомлення про підозру, доставка його до слідчого судді для розгляду обрання йому запобіжного заходу.

Звісно, Закон вказує на те, що особа, яка здійснила законне затримання, згідно ст. 207 КПК України, зобов'язана негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення. Проте, на скільки негайно дані дії можуть бути проведені, у кожній окремій ситуації може бути по-різному. У місті, при наявності мобільного телефону, а також засобів пересування, чи у віддалених гірських районах або лісовій місцевості, де не маючи навиків щодо орієнтування на місцевості, доставка затриманої особи може здійснюватися від декількох годин до декількох діб, а зв'язку мобільного оператора може не бути взагалі. Фактично, права затриманого вже обмежені, він не може вільно пересуватися, а після доставлення його до уповноваженої особи, остання може скласти протокол затримання у порядку ст. 208 КПК України, і ще утримувати особу протягом 60 годин до розгляду клопотання про обрання йому запобіжного заходу.

Це все свідчить про те, що інститут законного затримання потребує доопрацювання і внесення змін до КПК України. Однією із пропозицій щодо змін може бути те, що час такого виду затримання має бути включений до строку затримання особи без ухвали слідчого судді, суду. Також час доставлення затриманого до уповноваженої службової особи, чи повідомлення її про це не має перевищувати шести годин з моменту фактичного законного затримання. У разі порушення цього строку, та за на-

явності відомостей, що особа умисно порушила даний термін, слідчий, прокурор зобов'язані внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України, та провести досудове розслідування.

Крім цього, законодавець передбачив, що затримання без ухвали слідчого судді, у порядку ст. 208 КПК України, може здійснювати лише уповноважена особа, проте хто входить до уповноважених осіб, які мають право на здійснення процесуального затримання – складання протоколу, не зазначено.

Безумовно, такі повноваження входять виключно до прав службових осіб сторони обвинувачення: прокурора, органу досудового розслідування (слідчих усіх органів досудового розслідування та підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України), керівника органу досудового розслідування, оперативних підрозділів. Якщо до повноважень перших трьох суб'єктів питань не виникає, то можливість працівника оперативного підрозділу скласти протокол затримання особи є сумнівним.

Виходячи з повноважень оперативних працівників, передбачених ст. 41 КПК України, вони мають право здійснювати слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ та підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

Аналізуючи всі вищевказані норми КПК України, можна стверджувати, що виконання такої процесуальної дії, як затримання особи та складання відповідного протоколу до повноважень працівника оперативного підрозділу (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України), а також усіх інших працівників правоохоронних органів (інспекторів, патрульних, службовців Національної гвардії України тощо) не входить.

Це зумовлює низку проблемних питань. Одне з яких це те, що якщо пункти 2, 3 частини першої ст. 208 КПК України чітко вказують на те, що слідчий, прокурор, оперативний працівник підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України має право процесуально затримати особу на підставі наявних ознак на тілі, одязі, або за наявності відповідних доказів, то пункт 1 законодавцем викладається у тому розумінні, що вказані службові особи повинні самостійно застати особу під час вчинення злочину або замаху на його вчинення чи здійснювати її переслідування. Таких ситуацій, безумовно, мало, адже, зазвичай, особу застають при вчиненні даних протиправних дій саме працівники підрозділів, які працюють на території патрулювання. Тому уповноваженій особі вказану підставу у протоколі затримання особи, коли її вже доставлено до місця розташування підрозділу, зазначати не можна.

Ще однією з проблем є те, що працівники оперативних підрозділів, інші працівники правоохоронних органів, здійснивши затримання особи, тривалий час не повідомляють і не доставляють її до уповноваженої особи для складання протоколу затримання. Часто це зумовлено тим, що вони самостійно опитують особу, дактилоскопують її, перевіряють відомості про неї у всіх інтегрованих інформаційно-пошукових системах органів внутрішніх справ України на причет-

ність до вчинення інших кримінальних правопорушень, та вносять додаткові відомості про факт затримання. Це у подальшому породжує скарги на протиправні дії працівників правоохоронних органів, в основному на уповноважену особу, яка складала протокол затримання.

У одному із слідчих підрозділів Головного управління Національної поліції у Київській області оперативними працівниками відділу карного розшуку було виявлено та затримано гр. А. після вчинення останнім розбійного нападу групою осіб. Після проведеного огляду і вилучення речового доказу – гаманця, слідчо-оперативна група виїхала на наступний виклик, а оперативні працівники доставили гр. А. до райуправління, до свого службового кабінету, де проводили бесіди з метою встановлення співучасника даного злочину. Як наслідок, до іншого слідчого, який чергував у райуправлінні, підозрюваний був доставлений тільки через три години після фактичного затримання, а слідчим був викликаний захисник для надання вторинної правової допомоги, який у подальшому і склав скаргу на незаконне затримання слідчому судді у порядку ст. 206 КПК України.

Звісно, ст. 210 КПК України передбачає, що у разі наявності підстав для обґрунтованої підозри, що доставлення затриманої особи тривало довше, ніж це необхідно, слідчий зобов'язаний провести перевірку для вирішення питання про відповідальність винуватих у цьому осіб. Але, знову ж таки, процедура такої перевірки не передбачена, та і які санкції мають застосовуватися (дисциплінарного чи кримінального характеру) до такої уповноваженої особи, потребують окремого дослідження.

З метою усунення даних проблем, необхідно внести зміни до кримінального процесуального законодавства, у яких передбачити, що здійснювати затримання в порядку ст. 208 КПК України та складати протокол затримання має

право та зобов'язана та уповноважена службова особа, яка застала особу під час вчинення злочину або замаху на його вчинення. Делегування функцій щодо складання протоколу затримання можливе лише у виняткових випадках. З усіх інших підстав процесуальне затримання може здійснювати будь-яка уповноважена на те особа.

Це недоопрацювання законодавця можна прослідкувати сьогодні, коли слідчими Генеральної прокуратури України здійснюється кримінальне переслідування щодо слідчих та їх керівників колишніх районних управлінь Головного управління Міністерства внутрішніх справ України за, нібито, незаконне затримання учасників подій, які відбувалися у центральній частині м. Києва у період грудня 2013 року по лютий 2014 року. Службові особи батальйонів спеціального призначення, внутрішніх військ, працівники вказаних районних управлінь тощо здійснювали затримання осіб за підозрою в участі у масових заворушеннях, доставляли їх до райуправлінь, де слідчі складали протоколи в порядку ст. 208 КПК України, оглядали доставлених осіб та за погодженням з процесуальними керівниками повідомляли їх про підозру. У подальшому, після прийняття законів про недопущення переслідування затриманих осіб, кримінальні провадження були закриті, а, наразі, слідчим та їх керівникам інкримінується злочини, передбачені ст.ст. 364, 371, 372, 366 КК України, через те, що вони не здійснювали затримання особи під час вчинення злочину, або безпосередньо після його вчинення, а встановити наявність ознак на тілі та одязі, на момент затримання, було неможливо.

Зміни щодо кола осіб, уповноважених на складання протоколу затримання в порядку ст. 208 КПК України, усунуть протиріччя та визначать правову відповідальність конкретної особи, за незаконне затримання, порушення тривалості її доставки до підрозділу органу досудового розслідування.

Загальною проблемою як для законного затримання, так і затримання уповноваженою особою є безпосередній час, протягом якого здійснюється переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Один випадок, коли особа наздоганяє правопорушника, а інший, до якого виникає більше питань, – коли особу затримують через певний час після вчинення протиправного діяння.

До прикладу, вчинено грабіж, потерпілий повідомив про даний факт, подзвонивши по спецлінії «102», при цьому описавши особу злочинця. Оперативний черговий повідомляє черговим нарядам патрульної поліції дану інформацію, і останні дислокуються для виявлення та переслідування правопорушника. Через дві години після вчинення злочину підозрюваного затримує працівник патрульної служби, і потерпілий його впізнає. Риторичним питанням буде, чи має право уповноважена особа затримати такого правопорушника в порядку ст. 208 КПК України.

На законодавчому рівні залишається відкритою проблема, протягом якого періоду часу особа може бути затримана за вчинення кримінального правопорушення без ухвали слідчого судді, у розумінні затримання її при безпосередньому переслідуванні.

Це часто стає підставою для подачі стороною захисту скарг у порядку ст. 206 КПК України. Так, у Слов'янський міськрайонний суд звернувся захисник підозрюваного із скаргою про незаконне затримання його підзахисного у вчиненні кримінального правопорушення і попросив визнати затримання незаконним, негайно звільнивши його з під варти. Заявник обґрунтував вимоги скарги тим, що повідомлення про факт затримання підозрюваного надійшло до Регіонального центру з надання безоплатної правової допомоги 21 серпня 2016 року, а фактичне його затримання відбулося 20 серпня 2016 року в період часу між 17 год. 00 хв. та 17 год. 30 хв. Таким чином, вважає, що затримання підозрюваного було здійс-

нене з порушенням норм КПК України, визначених ст. 208 КПК України, що порушує конституційні права підозрюваного, а тому він вимагає визнати його затримання незаконним та звільнити з-під варті.

Так, у ході судового розгляду з достовірністю було встановлено, що 19 серпня 2016 року приблизно о 15 годині 30 хвилин підозрюваний вчинив кримінальне правопорушення, і вказані дії підозрюваного слідчим кваліфіковані за частиною другою ст. 187 КК України та 21 серпня 2016 року останньому повідомлено про підозру. Затриманий останній в порядку ст. 208 КПК України о 01 годині 50 хвилин 21 серпня 2016 року [3].

Ми вважаємо, що термін, протягом якого може здійснюватися безпосереднє переслідування особи, у розумінні ст.ст. 207, 208 КПК України є шість годин. Цього часу достатньо для реалізації завдань кримінального провадження щодо того аспекту, щоб жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. А працівники Національного антикорупційного бюро України можуть здійснювати затримання і у подальшому під час проведення досудового розслідування за наявності відповідних підстав.

Актуальним питанням залишається доповнення від 12 лютого 2015 року до частини першої ст. 208 КПК України у праві уповноваженої особи здійснити затримання особи, якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива її втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності, яка підозрюється у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України, з приводу того, чи може уповноважена особа здійснити дану процесуальну дію, якщо кримінальне провадження перебуває у провадженні іншого органу досудового розслідування.

Такий прецедент уже має місце. Так, слідчими Генеральної прокуратури України спільно з СБУ 30 липня 2016 року о 07 год. 28 хв. на борту літака «Австрійських авіаліній» по маршруту Київ-Відень в аеропорту Бориспіль затримано О. Єфремова. Про це під час брифінгу 30 липня, у суботу, повідомив Генеральний прокурор України Юрій Луценко. Підставою для його затримання стала наявність обґрунтованих підстав вважати, що з його боку можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності (п. 3 ч. 1 ст. 208 КПК України) [4].

На нашу думку, дане затримання та аналогічні затримання будуть абсолютно правомірними у розумінні пункту 3 частини першої ст. 208 КПК України, адже законодавець не вказав про те, що кримінальне провадження має бути не тільки підслідним, а, головне, перебувати у провадженні Національного антикорупційного бюро України.

Отже, органи досудового розслідування, наразі, мають повне право здійснювати застосування вказаної вище підстави для затримання визначеної категорії проваджень, які зазначені у ст. 216 КПК України.

Крім того, на момент затримання в порядку пункту 3 частини першої ст. 208 КПК України, особа вже має перебувати у процесуальному статусі підозрюваного у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого корупційного правопорушення. Законодавець лише у пункті 3 частини першої ст. 208 КПК України використовує поняття підозрюваного, та надає повноваження уповноваженій особі здійснити затримання не безпосередньо після вчинення злочину, а через деякий час, проте, особа має мати процесуальний статус. Застосування цієї норми зводиться до того, щоб у разі виникнення відповідних підстав, до моменту обрання запобіжного заходу підозрюваному, до нього можна застосувати тимчасовий запобіжний захід – затримання.

Також, при здійсненні затримання на підставі ухвали слідчого судді,

сторона обвинувачення іноді зловживає своїми повноваженнями у частині того, що після вручення письмового повідомлення про підозру та клопотання про обрання їй міри запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, підозрюваний примусово утримується в приміщенні органу досудового розслідування. При цьому реєструється клопотання про дозвіл на затримання з метою приводу підозрюваного, мотивуючи це тим, що особа може вчиняти дії, передбачені ст. 177 КПК України (особа може переховуватися від органу досудового розслідування, впливати на потерпілих, свідків тощо). Далі, ця особа доставляється також примусово для розгляду даного клопотання. Це все порушує права даної особи, і підлягає особливому контролю як з боку керівництва безпосередніх виконавців, так і з боку контролюючих органів.

Ураховуючи вищевикладене, можна стверджувати, що при здійсненні законного затримання, час доставлення особи до уповноваженого органу або повідомлення про даний факт, має бути включено до строку затримання особи. Також необхідно законодавчо визначити максимальний час, протягом якого особу потрібно передати до уповноваженого органу досудового розслідування або повідомити про це.

До Кримінального процесуального кодексу України має бути ініційовано внесення змін щодо розширення кола службових осіб, які мають право та зобов'язані складати протокол затримання в порядку ст. 208 КПК України, а також законодавцем має бути визначений чіткий термін, у якому розуміється безпосереднє переслідування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з метою неоднакового тлумачення даного юридичного факту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр/print1445341504479017>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України». – Х.: Одиссей, 2012. – 360 с.
3. Рішення суду у справі 243/6813/16-к / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59993349>.
4. Луценко Ю. Генеральна прокуратура України затримала О. Єфремова (ВІДЕО) [Електронний ресурс] / Ю. Луценко. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=189835.

Melnichenko A. The main aspects of the violation of individual rights at the time of detention.

Detention as a type of preventive measures carried out in the manner and on the grounds specified in the Criminal Procedure Code of Ukraine. The detention of persons as possible to the decision of the investigating judge of the court, and without it. Detention without a court order is possible during lawful detention and detention authorized person. However, the period for bringing a detainee or report this fact to the authorized person is not included in the total period of detention under art. 211 CPC of Ukraine. That is, the right to free movement of persons can be broken for a long time, depending on the situation. It is proposed to calculate the period of detention of a person from the moment of deprivation of the right to freedom of movement through coercive action. Also, the current CPC of Ukraine does not provide an accurate list of officials authorized to arrest and detention of the minutes. Granting powers and duties of the person who carried out the immediate arrest of the person on the drafting of these documents as well as ban the delegation of duty, except in exceptional cases, will discipline the police and protect from committing illegal detention.

In addition, the legislator must define a clear time frame, which refers to the concept of «direct persecution» person because, through the issue unresolved and different interpretation of these reg-

ulations, the legal basis for detention of a person for an offense to p. 2 p. 1 art. 208 CPC of Ukraine, often disputed party protection in the order of art. 206 CPC of Ukraine.

One controversial aspect is the requirement p. 3 p. 1 art. 208 CPC of Ukraine in terms of whether other employees have a right of pre-trial investigation, not National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, to arrest a person on the basis of the rule, if these grounds and there. And whether the rule should apply to all persons or only to those who have the procedural status of a suspect in criminal proceedings.

Keywords: *human person, detention, agent, direct persecution.*

Стаття надійшла до редакції журналу 27.08.2016 р.